

Eörsi István

MEGJEGYZÉSEK EGY EMLÉKIRATRÓL

EMLÉKEZÉS A RÉGI SZÉP IDŐKRE című börtönmemoáromban elregélem, hogy 1957 tavaszán a Markó utcában elsőfokú tárgyalásom előtt elolvashattam vádlott társaim vallomásait. Köztük volt jó barátomnak, Angyal Istvánnak az emlékirata is. „Azokhoz a történelmi dokumentumokhoz társítja emlékezetem, amelyeket a párizsi kommunárok írtak kivégzésük előtt. A szerző összegezi a forradalom történetét, felvállalja a saját tetteit, és derűsen néz a szakadékba, a Semmibe, melybe hite szerint nemsokára belökik.” Könyvemben arról is beszámolok, hogy hiába ostromoltam az illetékes hatóságokat, nem tették lehetővé, hogy harminc év után újra elolvashassam barátom vallomását.

Könyvem első – szamizdat – megjelenése után, 1989 májusában levelet kaptam, melyen feladóként Angyal Istvánt tüntették fel, Budapest IX., Üllői út 115. – Pistának – aki csaknem egy évet töltött halálos zárkán, míg 1958. december 1-jén ki nem végezték – csakugyan ez volt az utolsó bejelentett lakása. A borítékban valaki, aki Anonymusnak nevezi magát, Pista hatvanhárom sűrűn gépelt oldalt kitévő emlékiratát küldte el nekem hét lapra lekicsinyítve. A xerox minősége gyalázatos, néhány oldal éjfekete, néhány bekezdés halványabb a halványnál. A gépelők az eredeti kézirat néhány kitételét nem tudták elolvasni; másokat gyanúm szerint pontatlanul rögzítettek. Az utolsó sorok többnyire nem jutnak el a lap aljáig, ami azt jelzi, hogy vagy egy korábbi gépelést osztottak fel többen egymás között, vagy a második számú gépelőnek be kellett tartania az eredeti gépirat oldalbeosztását.

Anonymus 1989. május 5-i dátummal két levelet csatol küldeményéhez. Az egyiket Angyal Ádámnak, a Ganz Danubius Hajó- és Darugyár vezérigazgatójának címezi: „*A tv-ben elhangzott múltkori nyilatkozatodból sejtettem meg, hogy Te a tragikus sorsú Angyal Pista fia vagy. A csatolt anyag édesapád írásos vallomása, melyet több mint 30 éve őrzök (véletlenül), és feltételezem, hogy Te még nem olvastad. A 63. oldalon megfogalmazott »apai akarat« szerint most eljuttatom hozzád, és egyidejűleg 1 példányt megküldök Eörsi Pistának is mint illetékes barátnak. Az Írószövetség tagjai közül – akiket az anyagban édesapád említ –, úgy gondolom, hogy Eörsi Pista az egyedüli, aki még olvashatja.*” Nem tudom eldönteni, hogy Anonymus fiútévesztése naiv hiba vagy rosszul sikerült tréfa-e. Történetesen én is láttam az említett tévériportot, ebben Angyal Ádám csakugyan utalt kivégzett apjára, de nyilvánvalónak látszott, hogy e kivégzésre a személyi kultusznak becézett időszakban került sor. Pista egyetlen fia, Péter, Nyugat-Németországban él.

A másik levél címzettje én vagyok. Anonymus újból „illetékes barát”-nak nevez, és a szükséges információn kívül irodalmi hasonlattal is él: „*Az anyag utóélete hasonlít Jókai EMLÉKSOROK 1848–1849-BŐL című művének utóéletéhez, annak ellenére, hogy ez a vallomás az írása után több mint 30 évvel kerül Önhöz csak.*”

Az emlékirat visszakalauzolt egy elsüllyedt szigetre, mely – noha egykor minden rögét, fűszálát ismertem, és fát is, madarastul – álomszerűnek és hihetetlennek hatott. Pista a népfelkelést kommunista munkásforradalomként élte át.

Nagy Imre döntő mulasztása az volt, hogy a pártokkal bajlódott, ahelyett hogy a munkásfelkelés élére állt volna. A tárgyalások előfeltételeként fegyverletételt követelt tőlük, ahelyett hogy rájuk támaszkodva vette volna fel a harcot a sztálinista és a kapitalista restauráció ellen. Kádár János ellenben hajlandónak mutatkozott arra, hogy a harcoló munkásfelkelők vezetését formailag átvegye, és így kinyilvánítsa ország-világ előtt a felkelés kommunista jellegét. Aznap, amikor ígérete szerint meg kellett volna jelennie a Tűzoltó utcai egységnél, *„Kádár János elmenekült a parlamentből, azóta semmit nem tudok, hogy miért és hogyan történt ez. – Mindenesetre első időben el sem hittem, hogy ő nevez ellenforradalmároknak minket is, és meg voltam győződve arról, hogy géppisztollyal a hátában, kényszerre cselekszik... Ha azonban ez nem így történt, és valóban Kádár János kérte a második beavatkozást, és olyan formában, hogy éppen a szocializmus legerősebb gócai: Csepel és a IX. kerület igyák meg a levét, tartom azt a vádat, hogy felelős e városrészek pusztulásáért, mert ott lett volna a helye a forradalmárok között, ahogyan ezt meg is ígérte...”*

Pista kommunista pátosza 1945-től az emlékirat megszövegezésének idejéig (1956. november 17–25.), sőt meggyőződésem szerint két évvel később bekövetkezett haláláig töretlen volt. Amikor tizenhét évesen Auschwitzból hazaérkezett – megölt anyjának és egyik nővérének emlékével, akit szökési kísérletért a szemelátára akasztottak fel –, sok nemzedéktársához hasonlóan magával ragadta az új, felépítendő kommunista világ ígérete, egy olyan világré, ahol nincsenek nemzeti, faji és osztályellentétek, és mindenki szabadon bontakoztathatja ki a közösség javára egyéni képességeit. Igazságérzete azonban az elsők közt lázadt fel a születő új társadalom rémségeinek látán. Már 1949-ben vagy 1950-ben kitelepítette Sztálin képét a szobájából, a vécé-

be, ahol fejfelé akasztotta fel. Vasbeszerelő szakmunkás lett, majd építésvezető, és mivel az ember tudatát ugyebár a termelésben elfoglalt helye határozza meg elsősorban, a forradalom idején már úgy élte át saját szerepét, hogy ő egyszerű munkás, az anyag gyermeke, akinek szívét a forradalomban kibontakozott kommunista tömegmozgalom emelte fel. Ideológiailag Marx osztályelméletéből és az állam elhalását hirdető Lenin írásaiból épített bástyát magának. Elkötelezettsége azonban nem pusztán ideológiai természetű volt, hanem mélyen beágyazódott az ösztöneibe. Amikor éppen nem harcolt, élete kockáztatásával életelmet szerzett és osztogatott a környék többgyermekes munkáscsaládjainak. Már október 24-én hajnalban üzeme munkásszállására ment, mert *„együtt akartam lenni az emberekkel, akikkel közösen dolgozom. Tudni akartam, mi történik velük, mi játszódtott le bennük az események hatása alatt”*. Az egyik segédmunkás kétségbe ejtette azzal a kijelentésével, hogy *„Vége a kommunisták uralmának Magyarországon”*. Elmagyarázta neki, hogy *„rosszul látja a dolgot, mert itt éppen a kommunisták, a szocializmus eszméivel fűtött és azon nevelkedett fiatalok mozdultak meg a szocializmus eltorzításával, eltorzítóival szemben, tehát most lesz csak igazán szocializmus Magyarországon”*. A segédmunkás kijelentésében *„benne volt erőszakos parasztpolitikánk, helytelen bérpolitikánk, gyáraink, üzemeink csak forma szerint való népi tulajdonba vétele. Egyszerűen szólva: nem változott meg a 12 év alatt a termelők viszonya a termelőeszközökhöz, csak papíron”*.

Az efféle fejtegetések olvasása közben, ha nagyon figyelek, fel bírom idézni Pista hanghordozását is, és mellette a magamét, amint helyeselve folytatom, kissé ironikusabb hangszerelésben, ugyanazt a mondatot. Pista emlékirata az általam ismert leghitelesebb dokumentum arról, hogy miként gondolkodott az a munká-

sokkal rokonszenvező, esetleg azonosuló kommunista *értelmiség*, mely szellemileg – akarva-akaratlan – előkészítette az október 23-án kirobbant népfelkelést. Intellektuális pátoszunk egyszerű gondolatmenetből táplálkozott: a munkások a termelőeszközök valódi birtokosaivá akarnak válni, ezért felkelnek a sztálini bürokratikus terroruralom ellen. A kapitalisták azt remélik, hogy a sztálini struktúra összeomlása után újra eljön az ő idejük, tehát őket is le kell győzni. A felkelt nép – és főként a munkásosztály – sokkal erősebb, mint a régi és az új uralkodó osztály együtt. Ezért a magukat kommunisztának valló forradalmárokat érintette a legsúlyosabban a november 4-i áruulás. Pista emlékiratai helyenként azt sugallják, mintha Kádár – belátva átállásának hibás voltát – még mindig megmenthetné a forradalom leglényegesebb vívmányait. Ahogy szabadlábbon mindvégig meg akarta győzni a szovjet hadsereget arról, hogy beavatkozása tévedés volt, úgy akarta a börtönből Kádárral elhitetni, hogy még jóváteheti bűnét. Pista biztos volt abban, hogy Kádár elolvassa emlékiratát. Tanúnak is meg akarta idéztetni, és egy reggel – már folyt a tárgyalásunk – odasúgta a sétán, hogy információja szerint Kádárné ott ül a tárgyalóteremben, a közönség soraiban. Akkor ezt agyrémnek tartottam, de azóta hallottam másoktól is. Kádárnak mindenesetre oka volt tartania Pista vallomásától. Szerintem ezért választották el ügyét a mienktől, és ezért titkosították. Eldönthetetlen kérdés, hogy Pista meggyőződésből vagy taktikai megfontolásból tüntette fel Kádárt még november végén is lehetséges forradalmárnak, potenciális elvtársának. Ha ez taktika volt – és én emlékeim alapján erre a feltételezésre hajlok –, akkor végzetesnek bizonyult: a Kádárra hivatkozó forradalmárnak volt a legkevesebb esélye az életben maradásra.

Ráadásul Pista kemény feltételekhez kötötte a bűnösök megigazulását. A kormány csak úgy térhet jó útra, „*ha megbékél a néppel, s nem mint a nép megmentője, hanem mint tékozló fiú, belátva bűneit, visszatér szülőanyjához, a néphez [...] Kormányok soha nem szülnék népeket, mindig a népek szülik a kormányokat. Így tehát meg kell szünnie végre annak, hogy a kormány diktáljon a népnek, a kormánynak az egész nép szájaként kell beszélnie, kezeként cselekednie*”. Pista itt eltért osztályszemléletétől, és a kormány megtérésétől remélt üdvös kibontakozást. Én azonban jól emlékszem, mit felelt letartóztatása előtt két nappal, amikor szökésre biztattam: „*Életem csúcására jutottam, nem akarom végigcsinálni azokat a nyavalyás kis kompromisszumokat, amelyek most rátok várnak.*” A halál perspektívája a börtönben még élesebben rajzolódhatott ki előtte. Emlékirata végén arra kérte a nyomozókat, hogy szabadulása esetén adjanak neki munkájából egy példányt. „*Ha pedig nem szabadulok ki – kérem, hogy feleségemnek [...] küldjék el. Telefonon 268-422 számon hívják fel, s ő eljön érte – és fiamnak elteszi, ha felnő, elolvashassa. A forradalomtól csak hitemet – (ami mindennél több ugyan) kaptam, megdolgoztam érte. Ez az egyetlen anyagi kívánságom. Azt hiszem, ezért is megdolgoztam, jogosan illet.*”

*

Angyal István 1956. október 23-tól 1956. november 16-án bekövetkezett letartóztatásáig naponta átlagosan két-három órát aludt. Tüdőgyulladás, hörghurut kínozta, és egyéb betegségek. Koffeinjekciókkal és -tablettákkal tartotta magát ébren. Letartóztatása után naponta többórás kihallgatásoknak vetették alá, és – mint ezt a Markó utcai börtönudvaron mesélte – azt mondták neki, hogy az utókor számára lejegyezheti mindazt, amit átélt és gondol. Memoárja tehát a halál árnyékában és végkimerüléssel állapot-

ban született. Ezzel magyarázható, hogy idővel szaporodnak a rossz mondatok, egy-egy szervetlen, oda nem illő kitétel is felbukkan, sőt – nagyon ritkán – logikailag kusza fejtegetések is, amelyek nem egyeztethetők össze a vallomás egészével. Ha nem okozott szövegromlást a többszöri átgépelés, akkor koncentrációképességének kihagyásaira kell gyanakodnunk. Helyzetéből és állapotából magyarázható, hogy a hatóság is elérte célját az emlékirattal: nevek bukkannak fel, események, összefüggések, amelyek megkönnyíthették a megtorlás jogi gépezetének a működését. És mégis, hosszabb távon, a rendszer húzta a rövidebbet: a

Kádár-korszakot maradandóan minősíti, hogy egy olyan embert, amilyen Angyal István volt, nem tűrt meg a nap alatt.

Ízelítőül olyan részletet közlök, kis kurtításokkal, melyben az események leírása és az elmélkedések szerves egységbe állnak össze. Megkockáztattam néhány korrekciót; ezek sohasem a stílus irodalmasítását szolgálják, hanem – aprólékosan ragaszkodva Pista írásmódjához és mondandójához – érthetőbbé és olvashatóbbá akarják tenni a szöveget. A mű születésének helyszínét és a szerző személyét szerkesztői munkám közben egy percre sem tévesztettem szem elől.

ANGYAL ISTVÁN EMLÉKIRATA

(Fő utca, 1956. november 17–25.)

Részlet

Kezdődött a második támadás. November 4-én. A rettenetes vasárnap. Az első robbanásokra talpon voltunk. Az örök költötték azokat, akik esetleg nem ébredtek fel, de talpon volt az egész utca, a polgári lakosság is. Vaszil halálsápadtan szaladt hozzám, hogy bújjunk pincébe, mert jön a bombázás.

Telefonhoz ültem. Felhívtam a parlamentet. Senki nem vette fel a kagylót. Sorban hívtam fel az ismerősöket a város különböző részein, hogy megtudjam, általános-e a támadás. A város minden részéről ugyanezt jelentették, mindenütt harc volt.

Mivel a parlamenthez többé nem fordulhattunk, és a Corvinistáktól teljesen elvágtak bennünket az Üllői út, melyen minden négyzetcentiméternyi területet belőttek a tankok és harckocsik, kedden, 6-án pedig szétlőtték – vagy központilag kikapcsolták – a telefon-, rádió- és villanyvezetékeket, magunkra maradtunk, megszűnt kapcsolatunk a város többi részével és a világgal.

Ettől kezdve a környező házak lakói főztek üstökben nekünk és a lakosságnak. Először az udvarokon és a garage-ban, majd amikor megkezdődött – kedden – az egész napig tartó aknázás, lenn a pincében, a mosókonyhában. Az utolsó napig így volt ez;